

Halina Pelc

Katolicki Uniwersytet Lubelski - Lublin

halinapelc@wp.pl

ORCID: 0009-0008-8681-2398

Article submitted: 30.08.2024; accepted: 29.09.2024.

Czy rzeczywiście Jezus nakazuje nienawiść? Znaczenie czasownika μισέω w Łk 14,26

Does Jesus really command hatred? The meaning of the verb μισέω in Lk 14:26

Abstract: The purpose of this article is to clarify: what does μισέω used by Luke in Lk 14:26 mean? A lexical analysis of the verb μισέω in the New Testament and the LXX, and an analysis of the Hebrew equivalents of the verb μισέω from the LXX in the Hebrew Bible shows that μισέω has a wide semantic field and means more than just 'hate'. An analysis of the context of the verb μισέω in v. 14:26 reveals the meaning Luke gives to it and the necessary attitude Jesus calls those who want to be his disciples to have toward their loved ones and themselves. I have suggested an alternative translation of this verb in Luke 14:26: "If anyone comes to Me, and is not completely free inwardly in relation to his father and mother, wife and children, brothers and sisters, moreover, and himself, he cannot be My disciple".

Keywords: St. Luke, disciple, μισέω, hates, family

Abstrakt: Celem artykułu jest wyjaśnienie: co znaczy μισέω użyte przez Łukasza w Łk 14,26. Analiza leksykalna czasownika μισέω w Nowym Testamencie i LXX, oraz analiza odpowiedników hebrajskich czasownika μισέω z LXX w Biblii Hebrajskiej ukazuje, że μισέω ma szerokie pole semantyczne i oznacza nie tylko „nienawiść”. Analiza kontekstu czasownika μισέω w w. 14,26 ukazuje, jaki sens nadaje mu Łukasz oraz do jakiej koniecznej postawy wobec najbliższych i samego siebie wzywa Jezus tych, którzy chcą być Jego uczniami. Zaproponowałam alternatywne tłumaczenie tego czasownika w Łk 14,26: „Jeśli ktoś przychodzi do Mnie, a nie jest całkowicie wolny wewnątrznie

w relacji do swego ojca i matki, żony i dzieci, braci i sióstr, nadto i siebie samego, nie może być moim uczniem”.

Słowa kluczowe: Św. Łukasz, uczeń, μισέω, nienawidzi, rodzina

Wprowadzenie

W Ewangelii według św. Łukasza, w przekładzie Biblii Tysiąclecia stosowanej jako tekst liturgiczny w Kościele rzymsko-katolickim w Polsce, spotykamy trudne do zrozumienia w kontekście całego nauczania Jezusa słowa: „Jeśli ktoś przychodzi do Mnie, a nie ma w nienawiści swego ojca i matki, żony i dzieci, braci i sióstr, nadto i siebie samego, nie może być moim uczniem” (14,26). W oryginale greckim powyższy tekst brzmi: εἴ τις ἔρχεται πρὸς με καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἐαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφούς καὶ τὰς ἀδελφὰς ἔτι τε καὶ τὴν ψυχὴν ἐαυτοῦ, οὐ δύναται εἶναι μου μαθητής¹. Na przestrzeni wieków werset ten wywoływał wielki niepokój i zamieszanie. Szczególnie zainteresowanie budziło sformułowanie καὶ οὐ μισεῖ („a nie ma w nienawiści”) dotyczące najbliższych członków rodziny i samego ucznia Jezusa. Czasownik μισέω jest tłumaczony na język polski jako „nienawidzić, nie cierpieć czegoś, czuć wstręt, czuć odrazę do czegoś, gardzić czymś”². Wydaje się oczywiste, że Jezus, który podsumował wszystkie przykazania Boże jednym przykazaniem miłowania Boga i każdego bliźniego (Łk 10,27-28) nie mógł tutaj wymagać nienawiści do swojej rodziny³. Jak zatem zrozumieć wymaganie kierowane pod adresem ucznia Jezusa, aby miał w nienawiści swoją rodzinę?

Sens μισέω w Łk 14,26 był i jest wyjaśniany przez egzegetów, tłumaczy Nowego Testamentu, kaznodziejów i innych komentatorów Pisma Świętego. Najczęściej „nienawidzić” jest interpretowane jako „kochać mniej”⁴. Gianfranco Ravasi wyjaśnia, że Łukasz chciał nawiązać do języka aramejskiego, którym posługiwał się Jezus:

W językach hebrajskim i aramejskim nie występuje stopień gramatycznie wyższy, lecz używa się w tej roli form absolutnych. Stąd

¹ E. Nestle – K. Aland, *Nowy Testament Grecki i Polski*, Poznań 2016, s. 247–248.

² R. Popowski, μισέω, [w:] R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu, wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995 [dalej WSGPNT], s. 400.

³ R.H. Stein, *Luke*, Nashville 1992, s. 396.

⁴ Zob. W.C. Kaiser – P.H. Davis – F.F. Bruce – M.T. Brauch, *Trudne fragmenty Biblii*, Warszawa 2011, s. 410; G. Ravasi, *Trudne miejsca w Ewangelii. Skandalizujące słowa Jezusa*, Kielce 2018, s. 180–181; R.H. Stein, *Luke*, s. 396.

też, aby powiedzieć: „kochać mniej”, stosuje się przeciwieństwo czasownika „kochać”, tzn. „nienawidzić”⁵.

Robert Stein uważa, że zamieszanie wynika z użycia przez Jezusa semickiego idiomu. Przykładem jego użycia jest Rdz 29,30-31, gdzie kochanie jednej osoby bardziej niż drugiej jest opisane w języku Starego Testamentu jako kochanie jednej i nienawidzenie drugiej⁶. Arthur Just zastanawiając się, czy Jezus ma na myśli nienawiść do rodziny i swojej duszy, uważa, że $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26 odpowiada łagodniejszemu sformułowaniu $\acute{o}\ \phi\iota\lambda\acute{\omega}\nu\ \upsilon\pi\epsilon\acute{\rho}\ \acute{\epsilon}\mu\acute{\epsilon}$ z Mt 10,37 i oznacza, żeby nie kochać rodziny bardziej niż Jezusa i Jego Królestwo. Tymczasem Łukasz pozostawia semickie wyrażenie z całą jego „twardością”⁷.

„W żadnej z Ewangelii nie ma dowodów na to, że troska o rodzinę kłóci się z nauką głoszoną przez Jezusa. (...) Jezus zwracał raczej uwagę na to, żeby rodzina nie przysłoniła Jego słuchaczom spraw królestwa Bożego, które powinno być ich życiowym priorytetem”⁸.

Dawid Stern w *Komentarzu Żydowskim do Nowego Testamentu* tłumaczy interesujący nas zwrot w Łk 14,26 „nie ma w nienawiści” i komentuje:

„Tematem tych wersetów nie jest wyobcowanie się z rodziny, ale koszt uczniostwa: Nic, nawet miłość do ojca i matki, nawet własne życie, nie może być droższe niż lojalność względem Boga i Jego Mesjasza (zob. Mt 16,24). Uczeń musi wyrzec się wszystkiego, co ma (w. 33), uznając, że Bóg ma pierwszeństwo w jego życiu, a majątek i stosunki z innymi ludźmi mają same w sobie znaczenie drugorzędne”⁹.

Amerykański egzegeta, Joseph Fitzmyer uważa, że $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26

„jest użyte przez «Łukaszowego» Jezusa jako figura wyrażająca charakter lojalności wobec siebie wymaganej od ucznia. Ktoś jest powołany do takiej «nienawiści» w zakresie, w jakim osoby bliskie byłyby przeciwne Jezusowi; wybór, którego uczeń musi dokonać to

---

⁵ G. Ravasi, *Trudne miejsca w Ewangelii. Skandalizujące słowa Jezusa*, s. 181.

⁶ R.H. Stein, *Luke*, s. 396.

⁷ A.A. Just, *Luke 9:51-24:53*, Saint Louis 1997, s. 580-581.

⁸ W.C. Kaiser – P.H. Davis – F.F. Bruce – M.T. Baruch, *Trudne fragmenty Biblii*, s. 410.

⁹ D.H. Stern, *Komentarz Żydowski do Nowego Testamentu*, Warszawa 2004, s. 224-225.

wybór między naturalnym uczuciem, przywiązaniem do krewnych, a lojalnością wobec Jezusa, wiernością Jezusowi”¹⁰.

David Garland twierdzi, że Jezus użył hiperboli by pokazać wagę żądania¹¹.

Hiperbola (przesadnia) jest figurą stylistyczną polegającą na przejawskawieniu pewnego przedmiotu lub zjawiska, aż do niewiarygodnych rozmiarów¹².

Według przypisu z Biblii Jerozolimskiej interesujący nas czasownik to hebraizm: „Jezus nie żąda uczucia nienawiści, lecz całkowitego i niezwłocznego odłączenia się (por. 9,57-62)”¹³. W przypisie do Biblii Tysiąclecia napotykamy na wyjaśnienie: „Nie chodzi tu o uczucie nienawiści, lecz o wewnętrzne oderwanie się, o postawienie miłości Boga i Chrystusa ponad wszystko, nawet ponad najbliższych”¹⁴.

Niektóre współczesne próby przekładu badanego wersetu (14,26):

Autor tłumaczenia	Tekst tłumaczenia
Michał Wojciechowski	„Jeśli ktoś przychodzi do mnie i nie nienawidzi ojca swego i matki i żony i dzieci i braci i siostr, więc i życia swego, nie może być moim uczniem” ¹⁵ .
Remigiusz Popowski	„Jeżeli ktoś przychodzi do mnie, a nie wzgardzi swoim ojcem, matką, żoną, dziećmi, braćmi, siostrą, a jeszcze i swoim życiem, nie może być moim uczniem” ¹⁶ .
Marian Wolniewicz	„Jeżeli ktoś przychodzi do Mnie, a swego ojca i matkę, i żonę, i dzieci, i braci, i siostry, a nawet siebie samego kocha bardziej niż Mnie, nie może być moim uczniem” ¹⁷ .

¹⁰ J.A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke (X-XXIV): Introduction, Translation, and Notes*, New Haven 2008, s. 1063.

¹¹ Zob. D.E. Garland, *Luke*, Grand Rapids 2012, s. 600.

¹² S. Bazyliński, *Wprowadzenie do studium Pisma Świętego*, Kielce 2019, s. 228.

¹³ Przypis 14,26, Nestle-Aland, *Nowy Testament Grecki i Polski*, s. 247.

¹⁴ Przypis 14,26, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych (Biblia Tysiąclecia)*, Poznań 2002 [dalej BT], s. 1222.

¹⁵ R. Popowski – M. Wojciechowski, tłum. *Grecko – polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, Warszawa 1994 [dalej GPNT], s. 332, w przypisie: „«Duszy» (ψυχῆν), co oznacza tu życie”

¹⁶ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, Warszawa 2023, s. 1322, w przypisie do „wzgardzi”: „Dostłownie «znienawidzi»”.

¹⁷ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. W przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami (Biblia Poznańska)*, Poznań 1999 [dalej BP], s. 191.

Biblia Paulistów	„Jeśli ktoś przychodzi do Mnie, lecz bardziej miłuje swego ojca i matkę, żonę i dzieci, braci i siostry, a także swoje życie, nie może być Moim uczniem” ¹⁸ .
Seweryn Kowalski	„Jeżeli kto przychodzi do mnie, ale nie żywi mniejszej miłości do ojca swego, do matki, żony, dzieci, braci i sióstr, a nawet do życia własnego niż do mnie, nie może być uczniem moim” ¹⁹ .
Feliks Gryglewicz	„Jeżeli kto przychodzi do mnie, a swojego ojca i matki, i żony, i dzieci, i braci, i sióstr, a nawet swojego życia nie miłuje mniej niż mnie, nie może być moim uczniem” ²⁰ .
Franciszek Mickiewicz	„Jeśli ktoś przychodzi do mnie, lecz nie nienawidzi swego ojca, matki, żony i dzieci, braci i sióstr, a także swego życia, nie może być moim uczniem” ²¹ .

Przytoczone powyżej różne przekłady biblijne i wyjaśnienia komentatorów pokazują, że problem rozumienia czasownika $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26 nie jest jednoznacznie, a tym samym wystarczająco rozwiązany. Pozostają nadal aktualne pytania: Co znaczy $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ użyte przez Łukasza w 14,26? W jaki sposób przekazuje ten czasownik pouczenie Jezusa? Dlaczego został on utrwalony pomimo swego wyjątkowego charakteru, wywołującego niepokój, czy nawet sprzeciw? W niniejszym artykule postaram się odpowiedzieć na powyższe pytania, rozjaśniając znaczenie wezwania Jezusa wyrażonego czasownikiem $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$. Zamierzam zrobić to analizując szeroko pole semantyczne greckiego czasownika $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ i jego sens teologiczny, szczególnie w kontekście wersetu Łk 14,26. Postaram się zaproponować inne tłumaczenie tego czasownika, tak, by zachowując wierność jego pierwotnemu, podstawowemu sensowi ułatwić recepcję tego wezwania Chrystusa u współczesnego czytelnika czy słuchacza Słowa Bożego.

¹⁸ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2009 [dalej Bpaul], s. 2300.

¹⁹ *Pismo Święte Nowego Testamentu*, tłum. S. Kowalski Warszawa 1957, s. 174.

²⁰ F. Gryglewicz (opr.), *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz*, Poznań-Warszawa 1974, s. 258–259.

²¹ F. Mickiewicz, *Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 12-34. Wstęp. Przekład z oryginału. Komentarz*, Częstochowa 2012, s. 136.

1. Analiza leksykalna czasownika μισέω

1.1. μισέω w Nowym Testamencie

Czasownik μισέω występuje w Nowym Testamencie 40. razy. Przedstawia różne relacje pomiędzy osobami lub osobami a rzeczami²². Jeden raz tylko w Nowym Testamencie (Rz 9,13) opisuje relację Boga (Ojca) do człowieka. Jest to cytat ze Starego Testamentu (zob. Ml 1,3) i użyte tu ἐμίσησα można rozumieć jako: niewybranie, odrzucenie; przeciwieństwo do wybrania, powołania, przekazania zadania i umożliwienia powodzenia w realizacji²³. Dwa razy jest mowa w Nowym Testamencie o nienawiści Chrystusa jako podmiotu (Hbr 1,9 - ἐμίσησας; Ap 2,6b - μισῶ). Przedmiotem tej nienawiści nie są ludzie jako osoby, ale negatywne stany, postawy i czyny ludzi (Hbr 1,9 - ἀνομία - nieprawość, bezprawie, „jako skażenie człowieka”²⁴; Ap 2,6 - złe czyny nikolaitów)²⁵. Można tu rozumieć nienawiść jako niepopieranie, nieakceptowanie. Jeden raz jako podmiot nienawiści występuje *Anioł Kościoła w Efezie* (Ap 2,6)²⁶, czyli wspólnota wierzących, w relacji nienawiści do złych czynów nikolaitów na wzór Chrystusa. Jeden raz jako podmiot nienawiści występują w NT postacie apokaliptyczne: *dziesięć rogów ...i Bestia* (Ap 17,16 - symbol cesarstwa i jego wasalów), natomiast przedmiotem jest: *nierzładnica* (symbol pogańskiego Rzymu)²⁷. Jeden raz podmiot jest nieokreślony (Ap 18,2), a przedmiotem jest symboliczna Babilonia nosząca cechy pogańskiego Rzymu i całego imperium²⁸. Występuje tu μεμισημένον - znienawidzonego - chodzi o symboliczne przedstawienie występującego tam zła.

W pozostałych fragmentach Nowego Testamentu podmiotami nienawiści są wyraźnie, nie-symbolicznie, określone ludzie. W większości przypadków użyte μισέω NT ukazuje relacje negatywne, wrogie, przeciwne miłości bliźniego, przeciwne nauczaniu Chrystusa. Można zobaczyć w tekstach ludzi w negatywnej relacji: do Boga: Mt 6,24; do Boga Ojca: J 15,23b.; do Jezusa Chrystusa: J 15,23a.24.25; do Jezusa i Ojca: J 15,24; do innych ludzi - nieprzyjaciół (Mt 5,43)²⁹; wrogów w relacji do Izraelitów (Łk 1,71); brata relacji do swego brata (1J 2,9.11; 3,15; 4,20); podwładnych relacji do tych, którym służą, również Bogu (Mt 6,24; Łk 19,14 - do władcy); domownika

²² R. Popowski, „μισέω”, WSGPNT, s. 400.

²³ Por. przypis 1,3, BT, s. 1137.

²⁴ WSGPNT, s. 47.

²⁵ C.S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000, s. 595: „«nienawiść» odnosi się tutaj do grzechu”.

²⁶ „Są to symbole uosobienia ducha każdego z Kościołów wcielone w osobę biskupa”, przypis do w. 1,20, *Apokalipsa Świętego Jana*, BT, s. 1425.

²⁷ Zob. przypis 17,16, *Apokalipsa Świętego Jana*, BT, s. 1439.

²⁸ Zob. komentarz, BPaul, s. 2714.

²⁹ Nienawiść nieprzyjaciół: wspólnota z Qumran, rabini. Miłować, nie nienawidzić wroga - wezwanie Jezusa, por. przypis do w. 5,43, BT, s. 1151.

służącego dwóm domownikom (Łk 16,13) w negatywnej relacji do jednego z nich; brata, ojca, dzieci, przyjaciół, krewnych, upadłych uczniów, wszystkich, wszystkie narody, wrogów, źle czyniących w negatywnej relacji do wyznawców Chrystusa, którzy będą posłani do nich (Mt 10,22; 24,9.10; Mk 13,13; Łk 6,22.27; Łk 21,17); świata (J 7,7; J 15,18.19; J 17,14; 1 J 3,13) w relacji do Jezusa i Jego uczniów; Pawła (stan przed nawróceniem), w relacji do innych ludzi (Tt 3,3 - μισοῦντες); wykonujących złe czyny w relacji do prawdy, *światła* (J 3,20 - μισεῖ - odrzucenie prawdy, możliwości ujawnienia zła); ludzi w nieprawidłowym stosunku do swojego ciała (Ef 5,29).

Natomiast w kilku fragmentach NT μισέω przedstawia pozytywną relację. Są to relacje osób do czynów, rzeczy i innych osób. W Mt 6,24 μισέω występuje jako nieakceptowanie, odrzucenie postawy służenia rzeczom materialnym, pokładania w nich nadziei³⁰. W J 12,25 mowa o właściwej relacji do życia na ziemi. Termin ψυχή może oznaczać życie doczesne, tchnienie (życia), zasadę życia, duszę „jako źródło życia doczesnego i nadprzyrodzonego”³¹. Postawa człowieka ὁ μισῶν – *swego życia w świecie tym* – jest tutaj przeciwstawieniem ὁ φιλῶν (φιλέω – kochać, lubić, całować³²) zawierającym element emocjonalny i element przywiązania emocjonalnego. Odrzucenie swojej woli, uczuć, rozumowania dla służby Jezusowi (J 12,26), umrzeć sobie: (J 12,24) kochać - nie kochać = nienawidzić na tym świecie, może również wiązać się z wolnością emocjonalną uzdalniającą do wybrania, pragnienia życia wiecznego. Pawła μισέω – w Rz 7,15: jako pozytywna relacja do czynów (negatywnych), których nie chce Paweł wykonywać, choć wykonuje. W Łk 14,26 uczniowie Chrystusa w pozytywnej, koniecznej relacji do bliskich: ojca, matki, żony, dzieci, braci, sióstr; siebie samego - swojego życia.

Termin μισέω występuje dwa razy (Mt 6,24; Łk 16,13 - μισήσει) ze słowem δουλεύειν: Przeciwstawieniem tutaj μισέω jest ἀγαπάω „miłować”, „kochać”. W obu tekstach przyczyną nienawiści jest niemożliwość służenia dwóm panom jednocześnie, jakby przyczyną μισέω była rzeczywistość podwójnej relacji podporządkowania, zależności mogącej wywołać konflikt, relacji wykluczającej się wzajemnie, przeciwstawnej. Mowa jest tu o wyłączności w służbie, poddaniu, posłuszeństwie. Sens terminu: δουλεύω oznacza czynność wykonywania posługi dla kogoś, ale i stan, relację do kogoś, czegoś: bycia poddanym, niewolnikiem³³. Jeden może być tylko dla danej osoby Pan: Bóg,

³⁰ „Mamona: słowo aramejskie, znaczący prawdopodobnie «ostoja», czyli majątek jako oparcie”, przypis do 16,13, GPNT, s. 339.

³¹ „Dusza jako źródło życia doczesnego i nadprzyrodzonego stanowi problem czy i jak ją zachowywać”, WSGPNT, s. 666.

³² R. Popowski, „φιλέω”, WSGPNT, s. 639.

³³ R. Popowski, „δουλεύω”, WSGPNT, s. 84.

człowiek czy rzecz. Łukasz podkreśla, że podmiotem tej postawy jest domownik οἰκέτης. Stąd może Łk 16,13 być jakimś dopowiedzeniem do Łk 14,26. Bo w relacjach z najbliższymi w istotny sposób występuje i wymóg służby i relacja podporządkowania.

Użycie μισέω w poszczególnych księgach Nowego Testamentu

U Marka μισέω występuje tylko jeden raz (Mk 13,13- μισούμενοι). Podmiotem nienawiści są ludzie: narody, bliscy (brat, ojciec, dzieci), wszyscy. Przedmiotem uczniowie Chrystusa. Negatywny sens μισέω oznaczać może tutaj: odrzucenie, nieakceptowanie, prześladowanie, aż do wydania na śmierć (Mk 13,12) z powodu wiary w Chrystusa. Opowiedzenie się za Chrystusem wiąże się z konfliktem, negacją powszechną, odrzuceniem nawet przez najbliższych, którzy nie uwierzyli w Chrystusa, czy nie przyjmują Jego nauki i jest okazją do dawania świadectwa (Mk 13,9), a wytrwanie prowadzi do zbawienia (Mk 13,13). Taki sam tekst jak w Mk 13,13 znajduje się w Mt 10,22 umieszczonym w mowie misyjnej skierowanej do Apostołów (Mt 10,5).

W Ewangelii według św. Mateusza μισέω występuje pięć razy: Mt 5,43; 6,24; 10,22; 24,9.10. Nienawiść nieprzyjaciół (Mt 5,43) była nakazem wspólnoty z Qumran i występowała w nauczaniu rabinów³⁴. Natomiast miłować, nie nienawidzić wroga to wezwanie Jezusa (Mt 5,44). Fragment Mt 6,24 został omówiony wyżej. Przedmiotami nienawiści w Mt 10,22, identycznym z Mk 13,13 omówionym wcześniej, są Apostołowie, podmiotami nienawiści będą ludzie, do których będą posłani, też bliscy (brat, ojciec, dzieci), wszyscy. Uczniowie doznają negatywnego działania, z powodu Jezusa od wszystkich na świecie (Mt 24,9). W Mt 24,10 podmiotami nienawidzenia (μισήσουσιν) są uczniowie, którzy zachwiali się w wierze, upadli. Przedmiotami uczniowie Jezusa, którzy będą przez nich wydawani i znienawidzeni. Doznawanie przez uczniów wydania, śmierci, nienawidzenia (Mt 10,22; 24,9: μισούμενοι), przez wszystkich z powodu Jezusa jest elementem ich życia. Trwanie w tym stanie bycia znienawidzonym prowadzi do zbawienia. U Mateusza fragmenty posiadają μισέω głównie w znaczeniu negatywnej relacji, z wyjątkiem, gdy jest mowa o służbie mamonie (6,24). W trzech autor mówi o nienawiści do uczniów Jezusa (10,22; 24,9.10). Mateusz mówi, że uczniowie doznają nienawiści od wszystkich, nawet najbliższych. Jeden fragment (5,43) ukazuje nakaz Jezusa, by nie nienawidzić nieprzyjaciół. Jeden raz (6,24) przedstawiając naturę służby, mówi, że w jej naturze może być źródło relacji nienawiści, jako niemożliwość jednoczesnego podporządkowania pozytywnego dwóm panom.

Najczęściej termin μισέω w Nowym Testamencie występuje w dziele Janowym - 21 razy: w tym 12 razy w Ewangelii według św. Jana, 5 razy w

³⁴ Zob. przypis 5,43, BT, s. 1151.

Pierwszym Liście św. Jana i 4 razy w Apokalipsie św. Jana. Większość znaczeń terminu $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ u Jana ma sens negatywny. Ludzie w negatywnej relacji do Boga: do Boga Ojca (J 15,23b), do Jezusa i Ojca (J 15,24), do Jezusa Chrystusa (J 15,23a.25); świat (J 7,7b; J 15,18b) w negatywnej relacji do Jezusa; ludzie wykonujący złe czyny w negatywnej relacji do prawdy, „światła”, (J 3,20); świat (J 15,18a.19; J 17,14; 1J 3,13) w negatywnej relacji do uczniów Jezusa; świat nie może nienawidzić tych, co nie wierzą w Jezusa (J 7,7a); brat w negatywnej relacji do swego brata (1J 2,9.11; 3,15; 4,20); podmiot nieokreślony (Ap 18,2) w stosunku do pogańskiego Rzymu; apokaliptyczne: „dziesięć rogów” ...i Bestia (Ap 17,16 - symbol cesarstwa) w negatywnej relacji do: *nierządnicy* (symbolu pogańskiego Rzymu).

Tylko 3 razy u Jana można traktować $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ jako postawę pozytywną: Chrystusa jako Podmiotu (Ap 2,6b - przedmiotem tej nienawiści nie są ludzie jako osoby, ale negatywne stany, postawy i czyny ludzi: złe czyny nikolaitów)³⁵; wspólnoty wierzących (*Aniołowi Kościoła w Efezie napisz* - Ap 2,6a)³⁶, w relacji nienawiści do złych czynów nikolaitów na wzór Chrystusa; człowieka w pozytywnej relacji do życia na ziemi (J 12,25; por. Łk 14,26)³⁷.

W dziele Pawłowym $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ występuje tylko 5 razy. Dwa razy w Liście do Rzymian: W Rz 7,15 jako właściwa relacja do złych czynów: $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ – jako nieakceptowanie, negatywna ocena, wewnętrzne odrzucenie tychże. W Rz 9,13 $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ – oznacza niewybranie, niepowierzenie zadania z uzasadnionej przyczyny, odsunięcie od zadań. Jeden raz w Liście do Efezjan (Ef 5,29): zaprzeczenie $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ jako właściwa relacja do swojego ciała i jako właściwa relacja do żony na wzór relacji Chrystusa do Kościoła. Tu słowo $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ ma sens negatywny, przeciwieństwo $\acute{\alpha}\gamma\alpha\pi\acute{\alpha}\omega$. Jeden raz w Liście do Tytusa (Tt 3,3). Tu również słowo $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ ma sens negatywny.

Jeden raz znajduje się w Liście do Hebrajczyków (Hbr 1,9), być może zredagowanym przez Łukasza³⁸. Tutaj pozytywna moralnie relacja Chrystusa do bezprawia, a termin $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ można rozumieć jako: odrzucenie, nieakceptowanie, negowanie złych wartości.

Jeden raz występuje $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Liście św. Judy (Jud 23). Podmiotem nienawiści są wierzący w Chrystusa (adresaci listu i nie tylko). Przedmiotem nienawiści jest zły stan wewnętrzny i postępowanie jakichś ludzi będących we wspólnocie, uczestniczących w agapach wspólnoty chrześcijańskiej: bezbożnych, rozpustnych, szydzących, wypierających się Chrystusa,

³⁵ C.S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, s. 595: „«nienawiść» odnosi się tutaj do grzechu”.

³⁶ *Apokalipsa św. Jana*, BT, s. 1425, przypis 1,20: „Są to symbole uosobienia ducha każdego z Kościołów wcielone w osobę biskupa”.

³⁷ „«Dusza» oznacza tu życie”, GPNT, s. 460.

³⁸ Zob. BT, s. 1385.

postępujących według pożądań, cielesni, niemających Ducha, wprowadzających rozłamy i mających inne złe postawy (zob. Jud 4.12.16.18.19) Termin $\mu\sigma\omicron\upsilon\nu\tau\epsilon\varsigma$ występuje tutaj w sensie rozkazującym. Sens $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ ma tutaj wydźwięk pozytywny: to odrzucenie, zanegowanie złych czynów i stanu, a litowanie się i ratowanie ludzi nimi ogarniętych. Celem i powodem tej postawy nienawiści ma być walka o wiarę, zbawienie adresatów listu (Jud 3).

W Ewangelii według św. Łukasza $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ występuje 7 razy: 1,71; 6,22; 6,27; 14,26; 16,13; 19,14; 21,17.

Fragmenty 1,71; 6,22; 6,27; 16,13; 19,14; 21,17 mówią o $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ jako relacji negatywnej. Pierwszy 1,71 odnosi się do Izraelitów i zapowiada działanie zbawcze dokonane przez Chrystusa, również jako wybawienie od nienawidzących. W drugim Jezus 6,22 przedstawia doznawanie przez uczniów nienawiści jako szczęście. W 6,27 Chrystus wzywa do miłości tych co nienawidzą. W 21,17 zapowiada doświadczenie nienawiści z powodu Jego imienia od wszystkich. W 16,13 ostrzega przed popadnięciem w nienawiść wynikającą z chęci uznawania za pana jednocześnie dwóch osób czy rzeczy. Fragment przypowieści 19,14 mówi o nienawiści do Jezusa.

Fragment 14,26 różni się istotnie od wcześniejszych: *Jeśli ktoś przychodzi do mnie i nie nienawidzi ojca swego i matki i żony i dzieci i braci i siostr, więc i życia swego, nie może być moim uczniem*³⁹. Tylko Łukasz używa w 14,26 $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ przedstawiając je jako właściwą relację do najbliższych i samego siebie, jako warunek bycia Jego uczniem, czyli realizacji również miłości bliźniego.

W pozostałych księgach Nowego Testamentu $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ nie występuje wcale, również w drugim dziele Łukasza – *Dziejach Apostolskich*.

Czasownik $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ występuje w Nowym Testamencie w następujących sensach: nienawidzić, nie akceptować, odrzucać, nie popierać, negować, źle oceniać, nie przywiązywać się, zachować swoją odrębność, wolność wewnętrzną.

1.2. $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ w LXX

Septuaginta (dalej LXX) jest nośnikiem greki biblijnej znanej pierwszym chrześcijanom. Termin $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ występuje w LXX ponad 170. razy⁴⁰. Najczęściej występuje w Księdze Psalmów: 40. razy, następnie w Księdze Przysłów: 25. razy, Księdze Powtórzonego Prawa: 24. razy i w Mądrości Syracha: 19. razy. Nie występuje wcale $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ w następujących Księgach LXX: Joz, Rt, 1Sm (1Krl w LXX), 2 Krl, 1 Krn, Ezd, Ne, 2Mch, Jl, Ab, Jon, Mi, Na, Ha, So. W pozostałych Księgach LXX $\mu\sigma\epsilon\acute{\omega}$ pojawia się pojedynczo lub mniej niż 10 razy.

³⁹ GPNT, s. 332.

⁴⁰ E. Hatch – H.A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint and to Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, Grand Rapids 1998, s. 929–930.

księga	podmiot	przedmiot	natura, ocena moralna	znaczenia - pole semantyczne
Psalłów	Bóg	popelniający nieprawość (5,6)		odraza ⁴¹
		Kochający nieprawość [11(10),5]		nie cierpieć ⁴²
		trzymający się marności (31,7)		brzydzić się ⁴³
	wrogowie, przeciwnicy Boga, grzesznicy	Boga	negatywna	nienawidzić, gardzić (139,21) ⁴⁴
	nieprzyjaciele, prześladowcy, wrogowie, wrogowie Izraela, pyszni, zuchwalcy, Egipcjanie, ciemiężcy, nienawidzący pokoju, występni, Saul - 18x.	człowiek: Izrael, Izraelici, wierzący, sprawiedliwy, niesłusznie oskarżony, Dawid, synowie Koracha, psalmista	negatywna	nienawiść
	obcy	Pokój (120,7)	negatywne	nienawidzący
	występni	Syjon		
	grzesznik (Izraelita) (50,17)	karność, pouczeniem παιδείαν ⁴⁵	negatywna	gardzić
	Psalmista (119,113)	występnymi ⁴⁶	względna	
	psalmista wierny przykazaniom	każda droga nieprawa ⁴⁷	pozytywne	

⁴¹ Zob. R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 724.

⁴² Zob. BT, s. 581.

⁴³ Zob. R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 739.

⁴⁴ Tamże, s. 812.

⁴⁵ Tamże, s. 753.

⁴⁶ „Psalm ten powstał po niewoli babilońskiej, w kołach mądrościowych. Atmosfera psalmu przygotowuje już Nowe Przymierze z jago naczelnym prawem miłości Boga”, przypis Ps 119, BT, s. 686.

⁴⁷ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 802.

	(119,104)				
	psalmista kochający prawo Boże	nieprawość	pozytywne	nienawidzić (119,163)	
	psalmista (139,21.22)	gardzący Bogiem		pogarda, z pełną pogardą brzydzi się ⁴⁸	
	Król (101,3)	przestępstwa, sprawy przestępstw	pozytywne	brzydzić się	
	człowiek	nieprawość ἀνομίαν 36,3) zło zepsucie πονηρίων (97,10) ⁴⁹			
	wierny Bogu	zepsuci, bezbożni	względna	gardzić, ⁵⁰ (nie przebywa, nie kontaktuje się) (26,5)	
	król namaszczony przez Boga	nieprawość, niegodziwość ἀνομίαν	pozytywna	brzydzić się ⁵¹ (45,8)	
Księga Przysłów 25 x.	Bóg, Pan (22,14)	człowiek		wzgardzić ⁵²	
	Bóg, Pan	złe postępowanie		brzydzi się ⁵³	
	bojaźń Boża	nieprawość, pycha, wyniosłość, drogi zepsutych ludzi	pozytywne	brzydzi się ⁵⁴	
	mądrość	kręte drogi złych ludzi	pozytywne	nie cierpi ⁵⁵	
	człowiek	ukrywanie winy,			nie lubi ⁵⁶
		przekupstwo, podarki,		pozytywne	brzydzi się ⁵⁷
		niesprawiedliwość (28,16)		pozytywne	nienawidzi ⁵⁸

⁴⁸ Tamże, s. 812.

⁴⁹ Tamże, s. 743, 785.

⁵⁰ Tamże, s. 736-737.

⁵¹ Tamże, s. 749.

⁵² Tamże, s. 839.

⁵³ Tamże, s. 823.

⁵⁴ Tamże, s. 825.

⁵⁵ Tamże, s. 825.

⁵⁶ Tamże, s. 835.

⁵⁷ Tamże, s. 833.

⁵⁸ Tamże, s. 846.

		Mądrość	negatywne	(8,36) odnoszący się do mnie z pogardą ⁵⁹
		karcenie (15,10)	negatywne	nienawidzący ⁶⁰
	brat	biedny brat		gardzi ⁶¹
	przyjaciele (14,20)	biedni przyjaciele	negatywne	brzydzić się ⁶²
	żona	prawość		gardzi ⁶³
	głupiec	upomnienia	negatywne	nienawidzi ⁶⁴
	Sprawiedliwy (13,5)	słowa występne	pozytywne	nienawidzi ⁶⁵ brzydzi się ⁶⁶
	ojciec	syn		nie kocha (13,24) ⁶⁷ , nie życzy dobrze ⁶⁸
	przyjaciel (25,17)	przyjaciel często przychodzący		nienawidzi ⁶⁹
	człowiek zepsuty (11,15)	wezwanie do pokoju	negatywne	nienawiść ⁷⁰
	złodziej (29,24)	własna dusza	negatywne	pogarda ⁷¹
	zabójcy (29,10)	pobożny	negatywne	nienawidzi ⁷²
	cudzołożnik (5,12)	upomnienie	negatywne	gardzi ⁷³
	nieposłuszni (1,29)	mądrość	negatywne	wzgardzi ⁷⁴
	głupcy-bezbożni	pouczenie	negatywne	gardzi ⁷⁵

⁵⁹ Tamże, s. 826.

⁶⁰ Tamże, s. 832.

⁶¹ R. Popowski (tłum.), *Septuaginta czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, Warszawa 2013, s. 836.

⁶² Tenże, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 831.

⁶³ Tamże, s. 828.

⁶⁴ Tamże, s. 829.

⁶⁵ Tamże, s. 830.

⁶⁶ BT, s. 726.

⁶⁷ Tamże, s. 726.

⁶⁸ „Kto żałuje różgi”, R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 830.

⁶⁹ Tamże, s. 843.

⁷⁰ Tamże, s. 828.

⁷¹ Tamże, s. 847.

⁷² Tamże, s. 847.

⁷³ Tamże, s. 822.

⁷⁴ Tamże, s. 819.

⁷⁵ Tamże, s. 819.

	zepsuty (9,8)	upominający	negatywne	znenawidzić ⁷⁶
	odrzucający karcenie (15,32) ⁷⁷	siebie	negatywne	nienawidzi
	fałszywy język (26,28) ⁷⁸	prawda		
Pwt 24 x.	Bóg (1,27)	Izraelici	przypuszczenie	
	Bóg (9,28)	Izraelici	domniemanie	brzydził się ⁷⁹
	Bóg (16,22)	postawienie steli ⁸⁰		brzydzi się
	Bóg (12,31)	złe czyny według obcych kultów ⁸¹		się
	Izraelici (5,9)	Bóg	negatywne	nienawidzący ⁸²
	Izraelici (7,10)	Bóg	negatywne	gardzą ⁸³
	wrogowie Boga (32,41.43) ⁸⁴	Bóg	negatywne	nienawidzą
	inne plemiona (7,15) ⁸⁵	Izraelici		
	wrogowie (33,11) ⁸⁶			
	ludzie (30,7) ⁸⁷			
	mąż (22,13.16; 24,3)	żona	negatywne	znenawidzi ⁸⁸
	mąż (21,15.16.17)	żona	negatywne	nie cierpi, niemiła ⁸⁹
	zabójca (19,11)	zabity	negatywne	nienawiść ⁹⁰
zabójca nieumyślny (4,42; 19,4.6)	zabity nieumyślnie	pozytywne	nie nienawidził ⁹¹	
Syr 19 x.	Bóg, Najwyższy Pan	człowiek przewrotny, obłudny, występni,		4x brzydzi się ⁹²

⁷⁶ Tamże, s. 826.

⁷⁷ Tamże, s. 833.

⁷⁸ Tamże, s. 844.

⁷⁹ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 220.

⁸⁰ Tamże, s. 230.

⁸¹ Tamże, s. 225.

⁸² Tamże, s. 215.

⁸³ Tamże, s. 217.

⁸⁴ Tamże, s. 250.

⁸⁵ Tamże, s. 218.

⁸⁶ Tamże, s. 251.

⁸⁷ Tamże, s. 246.

⁸⁸ Tamże, s. 235,237.

⁸⁹ Tamże, s. 234.

⁹⁰ Tamże, s. 232.

⁹¹ Tamże, s. 214, 232.

⁹² Tamże, s. 905, 908, 921.

		grzesznicy, złe czyny, odstępstwo, ohyda (βδέλυμα)		
	mąż	żona	negatywna	wzgardzona znenawidzona (zbrzydła mężowi) ⁹³
	człowiek mądry	Prawo	pozytywna	nie gardzić οὐ μισήσει (ind.fut.act.3s.)
	człowiek	człowiek żarłoczny, „mlaskający”, człowiek przewrotny i obłudny, w niewoli	uczucie, większe cierpienie	obrzydzenie ⁹⁴ odraza ⁹⁵ nienawiść
	dusza autora 25,2 ἡ ψυχὴ μου	pyszny żebrak, bogaty kłamca, starzec rozwiązy i pozbawiony rozumu	pozytywne: nie akceptowanie postaw, negatywne: relacje do osób	pogarda, negatywna ocena, odrzućenie, lekceważenie
	człowiek	upomnienie	negatywne skutek: źle postępuje	„nie cierpi” ⁹⁶
	sąsiad obmawiany	sąsiad obmawiający		pogarda: lekceważenie, zła ocena, unikanie ⁹⁷
	mieszkaniec obgadywany	mieszkaniec obgadujący		być obmierzłym ⁹⁸
	człowiek,	gadulstwo, wielomówstwo	pozytywne	unikanie ⁹⁹
	człowiek, któremu ujawnił rozmowę	człowiek ujawniający rozmowę		okazywanie pogardy ¹⁰⁰

⁹³ Tamże, s. 901.

⁹⁴ Tamże, s. 925.

⁹⁵ BT, s. 825.

⁹⁶ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 914.

⁹⁷ Tamże, s. 914.

⁹⁸ Tamże, s. 903.

⁹⁹ Tamże, s. 912.

¹⁰⁰ Tamże, s. 912.

	człowiek	człowiek narzucający się, zarozumiały		będzie wzgardzony ¹⁰¹ , znienawidzony ¹⁰²
	człowiek wracający do Najwyższego	obrzydliwość (βδέλυμα)	pozytywne	brzydzić się ¹⁰³
	człowiek	ciężka praca, uprawa roli	pozytywne	nie gardzi (μη μισήσης) ¹⁰⁴ , czuć wstrętu, unikać, lekceważyć
2 Sm ¹⁰⁵	Jebusyci (5,8)	życie Dawida		nienawidzą
	Amnon (13,15)	Tamar		nienawidzi
	Absalom (13,22)	Amnon		
	Dawid (19, 7)	kochających go		
	nienawidzący (19,7)	Dawid		nienawidzą ¹⁰⁶
	nieprzyjaciele, wrogowie (22,18.41)	Dawid		nienawidzili
inne	Bóg	Izrael (Oz 9,15) (nieposłuszeństwo Bogu, zepsucie obyczajów, bałwochwalstwo)		wzgarda, przeciwieństwo miłości
		zło (Jdt 5,17), nieprawość (Hi 34,17)		nienawidzi
		żadne stworzenie (nic) (Mdr 11,24)		ma w nienawiści
		dawni mieszkańcy ziemi świętej, źle postępujący (Mdr 12,3) ¹⁰⁷ Ezaw (Ml 1,3) ¹⁰⁸		wzgardził
		grzesznik (2Krn 19,2)		nie cierpi ¹⁰⁹
		święta Izraelitów (Am5,21) ¹¹⁰ ,		brzydzi się

¹⁰¹ Tamże, s. 913.

¹⁰² BT, 810.

¹⁰³ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 910.

¹⁰⁴ Tamże, s. 900.

¹⁰⁵ Nazewnictwo według BT.

¹⁰⁶ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 382.

¹⁰⁷ Tamże, s. 882.

¹⁰⁸ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 1231.

¹⁰⁹ Tamże, s. 519.

¹¹⁰ Tamże, s. 1191.

		obmyślanie krzywdy bliźniego, krzywoprzysięstwo (Za 8,17) ¹¹¹ złe czyny, porzucenie żony (Ml 2,13) ¹¹² , krzywdząca grabież (Iz 61,8) ¹¹³ złe czyny Judejczyków (Jr 44,4) ¹¹⁴		
		kraina Jakuba (Am 6,8)		niemiła ¹¹⁵
		dziedzictwo Jego (Jr 12,8)		„nie mogłem ścierpieć go” ¹¹⁶
	Dusza Boga (Iz 1,14)	święta Izraelitów		gardzi ¹¹⁷
	Izraelici (Wj 20,5)	Bóg	negatywne	nienawidzą
	Ludzie (Lb 10,34)		negatywne	źle życzą ¹¹⁸
	Izraelici, człowiek (Kpł 19,17)	brat	zaprzeczenie - pozytywne	nie gardził ¹¹⁹
	Edomici (Ez 36,3)	Bóg i Izraelici		nienawiść
	Izraelici	dobro (Mi 3,2)	negatywne	nienawidzą
		źle postępujący (Ag 2,14)		brzydzić się ¹²⁰
		nieprawość (Iz 33,15)	pozytywne	brzydzi się ¹²¹
		zło (Am 5,15)	pozytywne	nienawidzą
		przeciwnicy z innych narodów (Ez 23,28)	negatywne	
		Izraelici (Iz 66,5)		

¹¹¹ Tamże, s. 1225.

¹¹² Tamże, s. 1233.

¹¹³ Tamże, s. 1010.

¹¹⁴ Tamże, s. 1059.

¹¹⁵ Tamże, s. 1191.

¹¹⁶ Tamże, s. 1029.

¹¹⁷ Tamże, s. 950.

¹¹⁸ Tamże, s. 171.

¹¹⁹ Tamże, s. 142.

¹²⁰ Tamże, s.1218.

¹²¹ Tamże, s. 982.

		upominający prorok (Am 5,10)	negatywne	wzgardzili ¹²²
		żona (Ml 2,16)	negatywne	zbrzydła ¹²³
mąż (Iz 54,6)		żonę	negatywna	pogardzana ¹²⁴
		żona Samsona (Sdz 14,16;15,2)	negatywna ocena	nienawidzi
Jakub (Rdz 29,31.33)		Lea		wzgardzona, wzgarda ¹²⁵
bracia Józefa (Rdz 37,4.8)		Józef	negatywne	nienawidzą
współpracownicy Mojżesza (Wj 18,21)		wyniosłość	pozytywne	brzydzą się ¹²⁶
król Achab (1Krl 22,8; 2Krn 18,7)		prorok Micheasz	negatywne	gardzić, nie lubić ¹²⁷
Wrogowie (Dn 4,16)		Nabuchodonozor	negatywne	nienawidzą
niewierni Izraelici (1Mch 11,21), ludzie (Kpł 26,17)		Izraelici		
wrogie okoliczne narody (Ez 36,3)		kraina Izraela	negatywne	nienawiść
wrogowie (Iz 60,15)		Jerozolima		
Filistynki (Ez 16,27)			negatywne	brzydzące się ¹²⁸
wszyscy (Tb 13,14)			negatywne	nienawidzący
Jerozolima (Ez 16,37)		przeciwnicy	negatywne	brzydzić się ¹²⁹
starszyzna Gileadu (Sdz 11,7)		Jefte	negatywne	wzgardzili ¹³⁰
Filistyni (Rdz 26,27)		Izaak	negatywne	nienawiść
Tobiasz (Tb)		czyny	pozytywne	niemiłe ¹³¹

¹²² Tamże, s. 1190.

¹²³ Tamże, s. 1233.

¹²⁴ Tamże, s. 1004.

¹²⁵ Tamże, s. 40.

¹²⁶ Tamże, s. 91.

¹²⁷ Tamże, s. 426, 518.

¹²⁸ Tamże, s. 1105.

¹²⁹ Tamże, s. 1105.

¹³⁰ Tamże, s. 298.

	4,15)			
	Estera (Est 4,17)	przepych bezbożnych ¹³²	pozytywne	nienawidzi
	Nikanor wróg (1Mch 7,26)	Izrael	negatywne	
	Kohelet	Życie (Koh 2,17)		niechęć ¹³³
		swoja znojna praca (Koh 2,18)		wzgardził ¹³⁴
	człowiek	pora (Koh 3,8)		bycie niemiłym ¹³⁵
	nieokreślony (Koh 8,1)	człowiek o bezczelnej twarzy ¹³⁶		znenawidzony

W LXX spotykamy następujące znaczenia $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$: nienawidzić, odrzucać, brzydzić się, odsunąć, nie kochać, nie akceptować, mniej kochać, inaczej kochać, nie lubić, nie życzy dobrze, nie cierpi, niemiła, zbrzydła mężowi, obrzydzenie, odraza, pogarda, nie cierpi, lekceważenie, zła ocena, unikanie, być obmierzłym, nie cierpi, niemiła, odrzucenie, przeciwieństwo miłości, nie mogłem ścierpieć go, źle życzą, brzydzić się, niechęć, bycie niemiłym. Świadczy to o szerokim polu znaczeniowym tego czasownika. Różna może być intensywność działania i skutków $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$: zabójstwo, wykorzystanie seksualne, zniszczenie, wyrzucenie, nie słuchanie, nie naśladowanie, ale i kochanie mniej, nielubienie. Różna jest przyczyna $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$: negatywna: wrogość innych narodów, wrogość w swoim otoczeniu, bałwochwalstwo, wybór zła, brak miłości oblubieńczej, przestanie kochania w małżeństwie, negatywna relacja mężczyzny do kobiety; negatywna relacja do innych i pozytywna: odrzucenie wad, wybór dobra, sprawiedliwości, Boga. Wartość moralna $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ może być od bardzo złej, poprzez mniej złą, obojętną moralnie, dobrą i bardzo dobrą (odrzucająca złe postawy Ez 18,21). Postawa $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ może być różnej natury: rozumowa, wolitywna, emocjonalna (bracia Józefa: Rdz 37,4.8). Różne są też podmioty $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$: nieprzyjaciele, wrogowie Boga, Izraelitów; bracia (Józefa: Rdz 37,4.8), mąż (Jakub: Rdz 29,31.33), konkretne osoby, sprawiedliwi, Bóg. LXX ukazuje Boga jako tego, który nie nienawidzi żadnego stworzenia (Mdr 11,24). W określeniu relacji Boga do różnych ludzi w tłumaczeniu występującego $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ mamy: odraza, nie cierpieć, brzydzić się, wzgardzić, nie cierpi, niemiła, nie mogłem ścierpieć go, brzydzi się i odnosi się do ludzi postępujących źle. Tylko relacja Boga do zła (Jdt 5,17) i nieprawości (Hi 34,17) jest

¹³¹ Tamże, s. 577.

¹³² Tamże, s. 610.

¹³³ Tamże, s. 853.

¹³⁴ Tamże, s. 853.

¹³⁵ Tamże, s. 853.

¹³⁶ Tamże, s. 858.

przetłumaczone słowem „nienawidzić”. Różne są przedmioty $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$: Bóg, sam siebie (Prz15,32), brat (Józef: Rdz 37,4.8), żona (Lea: Rdz 29,31.33), Izraelici, konkretne osoby, zło, nieprawość, wszelka ścieżka nieprawia.

Najczęściej występuje w LXX sens negatywny $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ tłumaczony dosłownie „nienawidzić”. Warto jednak zauważyć występowanie w niektórych tekstach LXX $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w sensie pozytywnym, o pozytywnej ocenie moralnej. Niesie on następujące pozytywne treści. Jest to przede wszystkim wiara w Boga, przez odrzucenie bałwochwalstwa; wybór prawa Bożego, dobra, sprawiedliwości, uczciwości przez odrzucenie złych cech i czynów i przez odrzucenie różnej formy zła. Intensywność tego terminu akcentuje zdecydowanie, radykalność tych postaw, wskazuje na zdecydowanie i wolność wewnętrzną w ich przyjęciu i realizowaniu. Przykłady, w tekście LXX pozytywnej postawy $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ ukazują radykalizm wezwania do wiary w jedyne Boga i wierności Jego nauce.

1.3. Odpowiedniki hebrajskie czasownika $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Biblii Hebrajskiej

Septuaginta terminem $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ tłumaczy sześć czasowników Biblii Hebrajskiej¹³⁷. Głównie jest to czasownik אָנַשׁ (ok. 130 razy), występujący w BH najczęściej w koniugacji *qal* (ok. 111 razy). Trzy razy $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ tłumaczy czasownik מָאָס (Prz 16,39 [15,32]; Iz 33,15; Iz 54,6), jeden raz מַעֵר (Prz 22,14), jeden raz צָרַר (Ps 73[74],4), jeden raz קִיַּם (Ps 73[74],23) oraz jeden raz רָאָשׁ (Ez 36,3).

Term. hebr.	Znaczenie ¹³⁸	Występowanie w BH	Podmiot	Przedmiot	Natura nienawiści	LXX - tłumaczenie ¹³⁹
מַעֵר ¹⁴⁰	przekląć, zbesztać	Prz 22,14 מַעֵר (<i>qal. pass. part. m. s.</i>)	Pan	człowiek	„na kogo złości się Jahwe” ¹⁴¹	„wzgardził” ¹⁴²

¹³⁷ E. Hatch – H.A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint and to Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, s. 929-930.

¹³⁸ L. Koehler – W. Baumgartner – J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*. I. Słownik hebrajsko-polski א - ע . II. Słownik hebrajsko-polski פ - ת . Słownik aramejsko-polski, Warszawa 2013.

¹³⁹ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła Biblia*.

¹⁴⁰ R. Popowski, *Słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1997 [dalej WSH PAP] I, „מַעֵר”, s. 263.

¹⁴¹ WSH PAP I, „מַעֵר”, s. 263.

¹⁴² R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 839.

מאָ 143	qal odmawiać, odrzucać	Prz 6,39 (15,32)	odrzuca- jący karce- nie, przykaza- nia Boga	siebie	nie kocha siebie	nienawidzi siebie,
		Iz 33,15	człowiek	„zyski bezprawn- e” ¹⁴⁴	„odrzuca” ¹⁴⁵	„brzydzi się” ¹⁴⁶
	nifal być odrzuconym	Iz 54,6	mąż	żona	być odrzuconym	„opuszczona”
צָרָר 147	צָרָרִיךְ (qal.part.m.pl)	Ps 74(73), 4	„atakujący, wróg polityczny i wojskowy”	Bóg	okazywanie wrogości, zniszczenie świątyni	„przeciwnicy” ¹⁴⁸ „nienawidzący” ¹⁴⁹
קָוֵם 150	קָוֵםִיךְ (qal.part.m.pl)	Ps 74(73), 23	wróg, przeciwni- cy Boga,	Bóg	zniszczenie świątyni, niewierzący	„powstający przeciw” ¹⁵¹ „nienawidzący” ¹⁵²
אָנָּשׁ	qal – 111x nienawidzić (o rel. ludzkich), oddzielać, rozwódzić, ten, który nienawidzi, nie być w stanie znieść kobiety już dłużej, obniżyć jej status		wrogowie Jahwe człowiek wróg narodowy, osobisty, polityczny, brat (Iz 66,5), mąż Dawid (2Sm 5,8) Izrael (Ez 23,28)	Jahwe osoba, sam siebie (Prz 29,24); brat rzecz zło sąsiad żona		

143 WSH PAP I, „מאָ”, s. 508 – 509.

144 BT, s. 888.

145 BT, s. 888.

146 R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 982.

147 WSH PAP II, צָרָר, s. 130-131.

148 BT, s. 640-641.

149 R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 368-369

150 WSH PAP II, קָוֵם, s. 153-156.

151 BT, s. 641.

152 R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 769.

	<i>nifal</i> – 1 x być (stać się) znenawidzo- nym	Prz 14,20 אָנַשׁ!	przyjaciele	ubodzy przyja- ciele		„będą się brzydzić” ¹⁵³
	<i>piel</i> – 13 x	Prz 8,36 אָנַשׁן	nienawiść Jahwe, wrogowie Jahwe, tacy, którzy nienawidzą Jahwe wróg osobisty, polityczny ¹⁵⁴	Jahwe mądrość		
	אָנַשׁ (rzecz.) nienawiść, wrogość, antagonizm, niechęć, ze strony Jahwe, rozwiedziona kobieta, rozwód	Pwt 1,27; 9,28	Jahwe (przypusz- czenie, podejrze- nie)	Izraelici przewro- tne usta (Prz 8,13)		„nienawidzi” ¹⁵⁵ „brzydził” ¹⁵⁶
	אָנַשׁ (przym.) zmniejszenie statusu ¹⁵⁷	Pwt 21,15 אָנַשׁל	mąż	żona	jedna z 2 żon	„niemiła” ¹⁵⁸
	אָנַשׁל <i>peal</i> <i>part. m. pl.</i>	Da 4,16	jego wrogowie	Nabucho donozor		„nienawidzą” ¹⁵⁹
אָנַשׁ ¹⁶⁰	„być dokuczliwy, zadręczać, z acc.”	Ez 36,3 אָנַשׁן (<i>qal.inf.</i> <i>abs.</i>)	okoliczne plemiona	Izrael		„ofiary nienawiści” ¹⁶¹

Terminy hebrajskie, które w LXX tłumaczy greckie *μισέω* mają szerokie pole znaczeniowe i nie oznaczają tylko negatywnej relacji nienawiści. Mają

¹⁵³ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 831.

¹⁵⁴ WSH PAP II, אָנַשׁ, s. 362.

¹⁵⁵ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 208.

¹⁵⁶ Tamże, s. 220.

¹⁵⁷ WSH PAP II, אָנַשׁ, s. 362.

¹⁵⁸ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 234.

¹⁵⁹ Tamże, s. 1156.

¹⁶⁰ WSH PAP II, אָנַשׁ, s. 390.

¹⁶¹ R. Popowski, *Biblia pierwszego Kościoła*, s. 1131.

również różny ładunek emocjonalny i moc oddziaływania, jak również różny jest skutek tej relacji w swojej mocy, wielkości uciążliwości i konsekwencji. Również różna jest ocena moralna postaw przez nie opisanych. Najczęściej mają wydźwięk moralny negatywny. Chociaż przedstawiają też niektóre postawy pozytywne. Najczęściej dotyczą relacji międzyludzkich, ale są również relacje człowieka do Boga. Występują również jako relacje nienawiści Boga do rzeczy (Prz 6,16). Relacja Boga do człowieka opisana słowem nienawiść dotyczy podejrzenia, domniemania ewentualnego, a nie rzeczywistości istniejącej (Pwt 1,27; 9,28). Również w relacji Boga do człowieka $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ z LXX ma w BH łagodniejszy czasownik hebrajski נִשְׂטָא – „zbesztać” (Prz 22,14). Terminy hebrajskie, które w BH odpowiadają greckiemu $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w LXX przedstawiają następujące znaczenia: nienawidzić, stać się znienawidzonym, nienawiść, wrogość, antagonizm, niechęć, ze strony Jahwe, rozwiedziona kobieta, rozwód zmniejszenie statusu, oddzielać, rozwodzić, przekląć, zbesztać, odmawiać, odrzucać, być odrzuconym, ten, który nienawidzi, nie być w stanie znieść kobiety już dłużej, kobieta, „która została wzgardzona (Rdz 29,31.33; Pwt 21,15.17; Syr 7,26; Iz 60,15).

Analiza sensu i występowania $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Nowym Testamencie, LXX i znaczenia terminów hebrajskich ze Starego Testamentu, które Septuaginta tłumaczy przez $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ ukazała szerokie pole znaczeniowe tego czasownika. Wniosek jaki się rodzi z tego bogactwa znaczeń jest następujący: zupełnie spokojnie możemy szukać innego tłumaczenia $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26, rezygnując zupełnie bezpiecznie z czasownika „nienawidzić”.

2. Przesłanie teologiczne: Znaczenie $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26

2.1. Delimitacja

Kontekst bezpośredni Łk 14,26 tworzy fragment 14,25-35. Jest on zamkniętą całością wyraźnie różniącą się od poprzedzającego tekstu (14,1-24) i następującego po nim (15,1-32). Potwierdzają to kryteria delimitacji tekstu biblijnego.

Kryterium zmiany bohaterów (osób). Adresatami pouczenia Jezusa zawartego w tym fragmencie są $\delta\chi\lambda\omicron\iota \ \pi\omicron\lambda\lambda\omicron\iota$ – *liczne rzesze* (14,25), natomiast poprzedzającego (14,1-24) był pewien przywódca faryzeuszy (14,1) i jego goście (14,3.7.15), w tym uczeni w Piśmie i faryzeusze (14,3), a następującego (15,1-32): celnicy, grzesznicy i szemrzący faryzeusze z uczonymi w Piśmie (15,1-2). Sformułowanie wprowadzające przypowieść o budowie wieży (14,28-30): *Bo któż z was* (14,28) mówi, że odnosi się ona do tych samych adresatów. Do nich również odnosi się następna przypowieść królu mającym wyruszyć na bitwę (14,31-32) powiązana z pierwszą początkowym spójnikiem

ἡ - albo (14,31). Również w Łk 14,33 występuje: *nikt z was*, mówiące o tym, że odnosi się do tych samych adresatów. Druga osoba liczby mnogiej wskazuje, że Jezus w dalszym ciągu zwraca się do adresatów wskazanych w w. 25;

Kryterium zmiany miejsca. Miejszem akcji poprzedzającego fragmentu (14,1-24) jest dom pewnego przywódcy faryzeuszy. Natomiast miejsce Łk 14, 25-35 jest nieokreślone i ukazuje Jezusa w drodze: *szły z Nim* (14,25).

Kryterium nowych informacji dotyczących czasu. Czas akcji wcześniejszego fragmentu to jakiś szabat, wieczerza szabatowa (14,1.7.12). W analizowanym tekście (14,25-35) czas jest nieokreślony.

Kryterium zmieniającego się tematu. Tekst poprzedzający bezpośrednio (14,15-24) porusza problem odrzucenia zaproszenia do Królestwa Bożego. Następujący po nim (Łk 15) wyjaśnia relację Jezusa do grzeszników. Natomiast w analizowanym fragmencie Jezus ukazuje przeszkodę (przeszkody) do bycia Jego uczniem (14,26.27.33).

Daje również rozbudowane uzasadnienie swojego wymagania, które jeszcze rozwija obraz przeszkody (14,28-33). Termin γάρ „bowiem” (spójnik łączący podrzędnie¹⁶²) obecny w w.28 ukazuje połączenie z poprzednimi wierszami w. 26-27. Natomiast οὕτως οὖν - *tak więc* w w. 33 łączy go bezpośrednio z poprzednimi wierszami jako jakąś konkluzję¹⁶³. Ostatni fragment tego tekstu 14,34-35 chociaż wydaje się jakby nie należał do analizowanego 14,25-35 zawiera jednak również warunek bycia uczniem i uzasadnienie wcześniejszych wymagań. Natomiast druga część wersetu 14,35 wskazuje, że odnosi się do nauczania i zamyka tę całą mowę. Po niej następuje inna mowa, w innych okolicznościach, do innych adresatów i omawiająca inny problem.

Kryterium zmieniającego się słownictwa. Zwrot οὐ δύναται εἶναι μου μαθητής (*nie może być moim uczniem*) powtarza się w tym tekście trzykrotnie: 14,26.27.33. Potwierdza to jedność tych fragmentów. Nie występuje też w sąsiednich fragmentach delimitowanego tekstu.

O początku delimitowanego tekstu, ustalonego na 14,25, świadczą kryteria tematu, osób, miejsca i czasu. Natomiast o końcu, wyznaczonym na 14,35, wskazują kryteria tematu i osób. Powyższe kryteria są wystarczające do wyznaczeni granic badanego tekstu.

¹⁶² GPNT, s. 332.

¹⁶³ Zob. W. Pikor, *Przypowieści Jezusa. Narracyjny klucz lektury*, Kielce 2011, s. 162.

2.2. Czasownik μισέω w strukturze perykopy Łk 14,25-35, gatunki, źródła i elementy redakcyjne

Cała badana perykopa może być określona jako „mowa Jezusa w drodze do Jerozolimy”¹⁶⁴.

struktura Łk 14, 25-34	gatunek, rola w strukturze	sens fragmentu	przyczynek do opisu μισέω w Łk 14,26	źródło, element redakcyjny
w. 25	element narracyjny, wprowadzenie ¹⁶⁵ : <i>szły za Nim</i>	sytuacja: tłumy, Jezus w drodze do Jerozolimy	adresaci wezwania μισέω – każdy człowiek zainteresowany Jezusem (szli za Nim)	element redakcyjny
w. 26-35	element retoryczny mowa Jezusa	mowa (pouczenie) Jezusa do tłumów w drodze do Jerozolimy		dzieło redakcyjne Łukasza
w. 26	pierwsza teza – główna Jezusa	warunek konieczny bycia uczniem Jezusa ¹⁶⁶	μισέω – najbliższych i siebie	Q, rzeczywiste słowa Jezusa
w. 27	druga teza – dopowiadająca do pierwszej	krzyż – warunek konieczny bycia uczniem Jezusa	μισέω – wiąże się z przyjęciem, podjęciem cierpienia	Q i element redakcyjny
w. 28-30	pierwszy dowód, uzasadnienie, przypowieść o budowie wieży	konieczność przewidzenia „kosztów” (dużych) bycia uczniem Jezusa, by nie zrezygnować	podjęcie μισέω wobec najbliższych i siebie by być uczniem Jezusa wiąże się z namysłem podjęciem decyzji o możliwości	materiał własny Łukasza

¹⁶⁴ F. Mickiewicz, *Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 12-34. Wstęp. Przekład z oryginału. Komentarz*, s. 136, Tekst badanej perykopy (Łk 14,25-35) znajduje się w drugim okresie (13,22-17,10) podróży Jezusa do Jerozolimy (9,51-19,28).

¹⁶⁵ R.H. Stein, *Luke*, s. 395.

¹⁶⁶ Wiersze 14,26-27 można określić też jako: warunki niemożliwości bycia uczniem (w. 26-27): w. 26: *przychodzi do Mnie + οὐ μισῆι*, w. 27: *nie dźwiga swego krzyża + idzie za Mną*.

			podjęcia i poniesienia dużych „kosztów”,	
w. 31-32	drugie uzasadnienie, dowód, przypowieść o królu wyruszający na bitwę z innym królem i zastanawiającym się, czy da radę	konieczność przyjrzenia się swoim możliwościom bycia uczniem Jezusa	μισέω – wymaga świadomej decyzji, oceny swoich możliwości podjęcia przedsięwzięcia przekraczającego swoje naturalne predyspozycje	materiał własny Łukasza
w. 33	pierwsza konkluzja Jezusa, trzecia teza Jezusa paralelna do w. 26-27.	konieczność wyrzeczenia się wszystkiego co się posiada, by móc być uczniem Jezusa	μισέω – „nie posiadać”, kochać	Q i element redakcyjny Łukasza
w. 34-35a	druga konkluzja Jezusa: przypowieść o soli ¹⁶⁷	sens bycia i przestania bycia uczniem Jezusa	podjęcie μισέω wobec najbliższych i siebie, to jak bycie solą	
w. 35b	powiedzenie, dopowiedzenie Jezusa	zakończenie całej mowy Jezusa		

Bezpośrednimi adresatami pouczenia Jezusowego w 14,25-35 są: ὄχλοι πολλοί - w. 25 „wielkie”, „ogromne”¹⁶⁸ tłumy, które szły z Nim. Rzeczownik ὄχλοι nie określa bliżej, co to za tłumy. Liczba mnoga podkreśla ich wielość. Często w relacji Łukasza tłumy są przedstawiane jako zbiorowiska neutralnych osób, z których Jezus może pozyskiwać (powoływać) uczniów, i tak też jest w tym przypadku¹⁶⁹. Nie każdy, kto idzie z Jezusem (Συνεπορεύοντο) automatycznie staje się Jego uczniem. François Bovon mówi, że „trzeba zerwać ze swoją przeszłością”¹⁷⁰. Jezus mówi o wymogu dotyczącym stanu wewnętrznego człowieka, który umożliwia mu bycie Jego uczniem, a nie tylko osobą, która jest z Nim fizycznie. Może to być zadaniem, wezwaniem do przyjęcia nowej postawy dla chcących zostać Jego uczniami i wtedy może być konieczne zerwanie z przeszłością, a przynajmniej modyfikacją, przemianą,

¹⁶⁷ Por. A.A. Just, *Luke 9:51-24:53*, s. 580.

¹⁶⁸ WSGPNT, s. 513.

¹⁶⁹ J.B. Green, *The Gospel of Luke*, Grand Rapids 1997, s. 564.

¹⁷⁰ F. Bovon, *Luke 2: A Commentary on the Gospel of Luke 9:51-19:27*, tłum. D.S. Deer, Minneapolis 2023, s. 386.

metanoją życia, która umożliwiłaby wejście w nową jakościowo relację z Jezusem, ale i nową relację z bliskimi i samym sobą.

Werset 26. jest zdaniem warunkowym typu *realis*. Jezus przedstawia warunki konieczne do tego, aby móc być Jego uczniem. Jest to przedstawione w formie podwójnej negacji: w poprzedniku i następniku zdania warunkowego typu *realis*. Przez co podkreśla niezbędność tych warunków. Ich niespełnienie uniemożliwia, wyklucza możliwość bycia uczniem Jezusa. Podkreśla to wagę tego warunku – $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ rodziny i siebie samego. Jak zauważa John Nolland: „Nieostrożny język w. 26 nie pasuje do zwykle silnie zorientowanych na rodzinę wzorców myśli żydowskiej ani rozwijającego się chrześcijaństwa”¹⁷¹. Rzeczywistość władzy jest tu istotna. Uczeń wezwany jest do tego, aby nie wybrać władzy ojca, brata, siebie samego, ale poddać się władzy Chrystusa. Wybór tej ostatniej prowadzi do konfliktu z tą pierwszą. Wezwanie do $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ nie jest wezwaniem do mniejszej miłości, czy do obniżenia statusu żony, jak dla przykładu w Rdz 29,31, lecz do przyjęcia nowej postawy, a mianowicie do postawy nie posiadania, lecz miłości oblubieńczej, przeżywanej w wolności wewnętrznej. Termin $\mu\sigma\omega\tilde{\nu}$ w relacji do siebie samego ma tu sens pozytywny. Może oznaczać odrzucenie swojej woli, uczuć i rozumowania dla służby Jezusowi (zob. J 12,25-26).

Wiersze 26 oraz 27 to paralelne tezy (sentencje¹⁷²) Jezusa¹⁷³. W swojej wyjątkowości w. 26, nasuwa pytanie czy nie są to słowa rzeczywiście wypowiedziane przez Jezusa. „Taki język i myśl doskonale pasują do posługi historycznego Jezusa”¹⁷⁴. Członkowie *The Jesus Seminar* stwierdzili, że „Łk 14,26 jest wystarczająco trudnym powiedzeniem, aby uzasadnić powiązanie go z historycznym Jezusem (różowa czcionka na *The Jesus Seminar*)”¹⁷⁵. Oczywiście Jezus na pewno zwracał się do tłumów po aramejsku. Jaki mógł być tutaj użyty termin aramejski? Nawet jednak greckie tłumaczenie $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ z pewnością oddaje radykalne przesłanie Jezusowego wezwania wyrażone w języku aramejskim. Joseph Fitzmyer uważa, że w. 26-27 Łukasz wywodzi ze źródła Q¹⁷⁶. Występujący w Łk termin $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ pochodzi ze źródła Q. W kontekście radykalności i wagi tezy Jezusa w w. 26 wezwanie czy teza obecna w w. 27 wydaje się w tym miejscu dopowiedzeniem do wezwania wcześniejszego. Chociaż „ktokolwiek”, (gr. $\delta\sigma\tau\iota\varsigma$) odnosi się ogólnie do różnych sytuacji, w których może znaleźć się uczeń Jezusa, ale tutaj dookreśla znaczenie

¹⁷¹ J. Nolland, *Luke 9:21 – 18:34*, Dallas 1993, s. 762.

¹⁷² W. Pikor, *Przypowieści Jezusa. Narracyjny klucz lektury*, s. 162.

¹⁷³ R.H. Stein, *Luke*, s. 395.

¹⁷⁴ J. Nolland, *Luke 9:21 – 18:34*, s. 762.

¹⁷⁵ D.L. Bock, *Luke: 9:51-24:53*, Grand Rapids 1996, s. 1282.

¹⁷⁶ Zob. J.A. Fitzmyer, *The Gospel according to Luke (X-XXIV): Introduction, Translation, and Notes*, s. 1060.

μισέω ukazując, że wiąże się ono z cierpieniem i to zbawczym cierpieniem podejmowanym na wzór i w łączności z Chrystusem.

Uzasadnienie powyższych też obejmuje (Łk 14,28-35a). Zaczynają je dwie paralelne przypowieści: o budowie wieży (14,28-30) oraz o królu ruszającym na wojnę (14,31-32). Obie przypowieści są „bliźniacze w swej strukturze narracyjnej”¹⁷⁷. Zdaniem Wojciecha Pikora obie przypowieści „winny być interpretowane razem jako ilustracja tej samej prawdy”¹⁷⁸. Prawdą jest możliwość bycia uczniem Jezusa, a pośrednio μισέω rozumiane jako warunek konieczny. Zastanowienie się czy jest się do tego zdolnym – εἰ δυνατός ἐστίν „czy mocen jest”¹⁷⁹ (δυνατός – „posiadający moc”, „potężny”, „mocny”; δυνατός ἐστίν – „jest zdolny”, „może”, „zdoła”¹⁸⁰).

Konkluzja Jezusa (w. 33) i warunek konieczny bycia uczniem: wyrzeczenie wszystkiego. Jest ona przedstawiona w formie tezy Jezusa paralelnej do w. 26-27. Konkluzja (14,33) nie tyle wyciąga wnioski, ile podsumowując dopowiada warunek, że do zrealizowania celu jest konieczne poświęcenie i związane z nim wyrzeczenie się wszystkiego. Pośrednio dotyczy też μισέω z w. 26., „nienawiści”, która wymaga wyrzeczenia nie tyle rzeczy, lecz relacji. Jest to wyraz pewnego kształtu relacji, zależności. Również dotyczy to pewnego stosunku do siebie. Jezus wzywa do wyrzeczenia w tej postawie. Werset 33. ukazuje pewien element natury μισέω. Czasownik ἀποτάσσεια dosłownie oznacza „żegna się” (jak w Łk 9,61). Michał Wojciechowski wyjaśnia, że winien on być rozumiany jako „wyrzeka się”¹⁸¹. Natomiast posiadanie πάντων τοῖς ἑαυτοῦ υπάρχουσιν ma szersze znaczenie i odnosi się nie tylko do majątku (zob. Łk 11,21; 12,33).

Przypowieść o soli (w. 34.35a). Chociaż nie ma ona formy przypowieści, to jednak pełni funkcję paraboliczną¹⁸². Jej zasadniczy temat dotyczy posiadania istoty: tu bycia uczniem. Robert Harry Stein uważa, że tekst tej przypowieści to paraboliczny wniosek (konkluzja)¹⁸³. Postawa μισέω wobec najbliższych i siebie czyni ucznia, czy też bardziej kandydata na ucznia Jezusa, człowiekiem posiadającym wyjątkową wartość, na wzór soli. „Końcowe powiedzenie wydaje się wyrażać ostateczną bezużyteczność połowicznego ucznia”¹⁸⁴.

¹⁷⁷ Zob. W. Pikor, *Przypowieści Jezusa. Narracyjny klucz lektury*, s. 159–164. „W obu narracjach zostaje w punkcie wyjścia nakreślone trudne i wymagające przedsięwzięcie (...). Następnie podmioty stojące wobec tego zadania (...) muszą dokonać oceny adekwatności posiadanych środków do skali przedsięwzięcia. Finalna scena obu przypowieści przedstawia stan przedsięwzięcia w sytuacji, w której środki okazały się niewystarczające.”

¹⁷⁸ Tamże, s. 159.

¹⁷⁹ GPNT, s. 333.

¹⁸⁰ WSGPNT, s. 146.

¹⁸¹ GPNT, s. 333, zob. L.T. Johnson, *The Gospel of Luke*, Collegeville 1991, s. 230.

¹⁸² J.B. Green, *The Gospel of Luke*, s. 567.

¹⁸³ R.H. Stein, *Luke*, s. 395.

¹⁸⁴ I.H. Marshall, *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids 1978, s. 591.

Cała mowa Łk 14,26-35 ukazuje $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ jako szczególną relację do najbliższych i siebie samego. Jest to relacja wymagająca, odpowiedzialna, która wymaga przyjęcia cierpienia, ponoszenia dużych kosztów, odpowiedzialności, bycia jak sól, która nadaje smaku i chroni przed zepsuciem, konserwuje. Ukazuje to „radykalny charakter uczniostwa”¹⁸⁵. Zrezygnowanie z tej postawy jest wielką stratą i uniemożliwia bycie uczniem Jezusa.

Można zauważyć interpretacje podkreślające, akcentujące „koszt uczniostwa”¹⁸⁶. Sens $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ można wyjaśniać jako radykalne odcięcie się wewnętrzne, radykalną wolność wewnętrzną, niezależność, odrębność: wolność od i wolność do. W tym ostatnim przypadku jest to wolność do pójścia za Chrystusem, bycia uczniem (pójścia za Mistrzem), pójścia za Jezusem (czyli wybór Jezusa). Pójście za Jezusem oznacza radykalną wolność. Zamiast widzieć w $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26 tylko „koszt” lepiej zobaczyć tutaj dobrodziejstwo, wyzwolenie, wolność w nowej relacji do bliskich, siebie i Boga, ale również otwarcie, przyjęcie, wejście w nową rzeczywistość wewnętrzną i nową postawę zewnętrzną, jako przejaw rzeczywistości zbawczej, w której się uczestniczy, która wyzwala i uzdala do prawdziwej miłości, do której wzywa. Przy próbie znalezienia polskiego tłumaczenia $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Łk 14,26 istotna jest myśl, aby nie stawiać rodziny i siebie na pierwszym miejscu, czyli nie wybierać jej przed Jezusem.

Kontekst całej trzeciej Ewangelii uzupełnia obraz Łukasowego $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$. Dwunastoletni Jezus daje pierwszy przykład właściwej relacji do rodziny, kiedy zostaje w świątyni i odpowiada na zarzut Maryi: „Czemuście Mnie szukali? Czy nie wiedzieliście, że powinienem być w tym, co należy do mego Ojca?” Oni jednak nie zrozumieli tego, co im powiedział (2,49-50). Następne zdanie uzupełnia obraz tej relacji: *Potem poszedł z nimi do Nazaretu i był im poddany* (2,51). Pierwsza wzmianka o relacji Jezusa do innej rodziny obecna jest w ukazaniu uzdrowienia teściowej Szymona (4,38-39). Jezus wskrzesza syna wdowy z Nain i oddaje go matce litując się nad jej cierpieniem (7,13-15). Wskrzesza dwunastoletnią córkę przełożonego synagogi, Jaira (8,40-42.49-56) oraz uwalnia na prośbę ojca opętanego syna (9,38-42). To są przykłady ukazujące jaka jest dla Jezusa ważna miłość rodzicielska kierowana do własnych dzieci. Jezus w szczególny sposób dowartościowuje i ukazuje wyjątkową rolę dziecka (18,16). Również więź małżeńska przez podkreśloną nierozzerwalność małżeńską jest zaakcentowana, dowartościowana (16,18). Jezus, który podsumował wszystkie przykazania Boże jednym przykazaniem miłowania Boga i każdego bliźniego (Łk 10,27-28) nie mógł tutaj wymagać nienawiści do swojej rodziny. Obowiązek

---

¹⁸⁵ Tamże, s. 591.

¹⁸⁶ R.H. Stein, *Luke*, s. 395.

przebaczenia (17,3-4) z kolei udoskonala więzi w najbliższej rodzinie. Jednak miłość bliskich w nauczaniu Jezusa ma inny kształt. Jezus wskazuje: *Moją matkę i moimi braćmi są ci, którzy słuchają słowa Bożego i wypełniają je* (8,21). Jezus wzywa również: *Do innego rzekł: „Pójdź za Mną!” Ten zaś odpowiedział: „Panie, pozwól mi najpierw pójść i pogrzebać mojego ojca!” Odpart mu: „Zostaw umarłym grzebanie ich umarłych, a ty idź i głos królestwo Boże!” Jeszcze inny rzekł: „Panie, chcę pójść za Tobą, ale pozwól mi najpierw pożegnać się z moimi w domu!” Jezus mu odpowiedział: Ktokolwiek przykłada rękę do pługa, a wstecz się ogląda, nie nadaje się do królestwa Bożego”* (9,59-62). Jezus w 6,22 przedstawia doznawanie przez uczniów nienawiści jako szczęście: *Szczęśliwi jesteście, kiedy będą nienawidzili was ludzie i kiedy oddzielać będą was, i będą lżyli, i odrzucać będą imię wasze jako złe z powodu Syna Człowieka. W 6,27 Chrystus wzywa do miłości tych co nienawidzą: *Ale wam mówię słuchającym, miłujcie wrogów waszych, dobrze czynicie nienawidzącym was. W 21,17 Jezus zapowiada doświadczenie nienawiści z powodu Jego imienia od wszystkich: *I będziecie nienawidzeni przez wszystkich z powodu imienia mego. To wszystko wskazuje, że nawet przejawy nienawiści od najbliższych nie są powodem do odwzajemniania się tym samym. Nową prawdą, którą NT przynosi jest Osoba samego Chrystusa jako konkretna rzeczywistość Bożej miłości i jako prawdziwe zwycięstwo nad nienawiścią.***

W Nowym Testamencie tylko Łukasz używa $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ (Łk 14,26) dla przedstawienia właściwej relacji do najbliższych i samego siebie, nadto do pokazania tej postawy jako warunku bycia Jego uczniem, czyli realizacji również miłości bliźniego. Ten paradoks sugeruje, że $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ występuje tutaj w sensie radykalnej wolności wewnętrznej, niezależności, odrębności, można mówić o jakimś odcięciu się wewnętrznym w więzi z bliskimi umożliwiającym pójście za Chrystusem. Co nie neguje pełnej troski, szacunku miłości wobec rodziców, „bycia jednym ciałem” w małżeństwie, miłości czułej i troskliwej w stosunku do dzieci i miłości przyjacielskiej w stosunku do rodzeństwa, jak również roztropnego dbania o siebie. W tej relacji, w której wyłącznym Panem jest Jezus, któremu służąc, służy się bliskim i sobie. Dokonuje się to w codziennym kontakcie, w przebywaniu razem. Jest to trwała, codzienna sytuacja życiowa. Tylko wyjątkowe sytuacje stawiają ucznia Chrystusa w sytuacji, gdy „musi” oderwać się od tego codziennego kontaktu. Żyć razem z bliskimi i kochać bliskich, którzy mają różne relacje z Bogiem jest ukrytym męczeństwem, ale i solą która pomaga innym.

W świetle przeprowadzonych analiz proponuję następujące tłumaczenie badanego wersetu Łk 14,26: „Jeśli ktoś przychodzi do Mnie, a nie jest całkowicie wolny wewnątrz w relacji do swego ojca i matki, żony i dzieci, braci i sióstr, nadto i siebie samego, nie może być moim uczniem”.

Zakończenie

Celem niniejszego studium było wyjaśnienie znaczenia czasownika $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Ewangelii według św. Łukasza (14,26). Przeprowadzona analiza leksykalna: występowanie i znaczenie czasownika $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ w Nowym Testamencie i LXX ukazała, że ma on szerokie pole semantyczne i oznacza nie tylko „nienawiść”, ale również może przedstawiać relacje pozytywne moralnie i że określenie to zawiera w sobie pewien radykalizm. Analiza przesłania teologicznego w najbliższym kontekście literackim (14,25-35) oraz w kontekście globalnym całej Ewangelii Łukaszczej ukazały, że Jezus nigdzie nie wzywa do jakiejś negatywnej relacji do najbliższych. Wzywa do uznania siebie za jedyne Pana i kształtowania relacji z najbliższymi w wolności umożliwiającej radykalne pójście za nauką, którą głosił.

Św. Łukasz w 14,26 nadaje wyrażeniu $\omicron\upsilon\ \mu\sigma\acute{\epsilon}\iota$ następujący sens: Nie chodzi o nienawiść, odrzucenie, pogardę czy umniejszenie relacji miłości, lecz o wypracowanie i zachowanie wolności wewnętrznej w stosunku do najbliższych i siebie, aby całkowicie móc iść za Chrystusem. Zaproponowałam alternatywne tłumaczenie tego czasownika tak, by zachowując wierność jego pierwotnemu, podstawowemu sensowi ułatwić recepcję tego wezwania Chrystusa u przeciętnego współczesnego czytelnika czy słuchacza Słowa Bożego: „Jeśli ktoś przychodzi do Mnie, a nie jest całkowicie wolny wewnętrznie w relacji do swego ojca i matki, żony i dzieci, braci i sióstr, nadto i siebie samego, nie może być moim uczniem (Łk 14,26)”.

Przedstawienie sensu $\mu\sigma\acute{\epsilon}\omega$ terminologią zrozumiałą dla współczesnego człowieka może pomóc nie tylko uniknąć niepokojących pytań związanych ze złym zrozumieniem przesłania biblijnego, ale otworzyć się na przyjęcie, zaakceptowanie, nauczenie się postawy wewnętrznej, która prowadzi do większej wierności Chrystusowi, przeżywaniu swojego chrześcijaństwa w sposób głębszy, radykalniejszy odkrywając jego wymagania i piękno. Myślę, że kierunek zdobywania tej wolności wewnętrznej i większej miłości Chrystusa, bliskich i samego siebie może być programem Nowej Ewangelizacji ku odnowieniu wiary w Polsce i nie tylko.

Bibliografia

Teksty biblijne

- Ewangelie i Dzieje Apostolskie*, tłum. F. Gryglewicz, Częstochowa 1987.
Gryglewicz F., *Ewangelia według Św. Łukasza Wstęp – przekład z oryginału. Komentarz*, Poznań-Warszawa 1974.

- Nestle-Aland, *Nowy Testament Grecki i Polski*, Poznań 2016.
- Pismo Święte Nowego Testamentu*, tłum. S. Kowalski, Warszawa 1957.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Warszawsko-Praska*, Warszawa 1998.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem Częstochowa* 2009.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych (Biblia Tysiąclecia)*, Poznań 2002.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. W przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami, Nowy Testament (Biblia Poznańska)*, Poznań 1999.
- Popowski R., *Biblia pierwszego Kościoła*, Warszawa 2023.
- Popowski R. – Wojciechowski, M. tłum., *Grecko – polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, Warszawa 1994.
- Septuaginta czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, tłum. R. Popowski, Warszawa 2013.

Komentarze

- Bock D.L., *Luke: 9:51-24:53*, Grand Rapids 1996.
- Bovon F., *Das Evangelium nach Lukas. Lk 9,51-14,35*, Neukirchen – Vluyn 2012.
- Bovon F., *Luke 2: A Commentary on the Gospel of Luke 9:51 – 19:27*, tłum. D.S. Deer, Minneapolis 2023.
- Bruce F.F., 14,26 *Mieć w nienawiści rodziców?* [w:] *Trudne fragmenty Biblii*, red. W.C. Kaiser – P.H. Davis – F.F. Bruce – M.T. Brauch, Warszawa 2011, s. 409–410.
- Fitzmyer J.A., *The Gospel According to Luke (X-XXIV): Introduction, Translation, and Notes*, New Haven 2008.
- Garland D.E., *Luke*, Grand Rapids 2012.
- Green J.B., *The Gospel of Luke*, Grand Rapids 1997.
- Jankowski A., *Królestwo Boże w przypowieściach*, Kraków 1997.
- Johnson L.T., *The Gospel of Luke*, Collegeville 1991.
- Just A.A., *Luke 9:51 – 24:53*, Saint Louis 1997.
- Kaiser W.C. – Davis P.H. – Bruce F.F. – Brauch M.T., *Trudne fragmenty Biblii*, Warszawa 2011.
- Keener C.S., *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000.
- Marshall I.H., *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids 1978.
- Mickiewicz F., *Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 12-34. Wstęp. Przekład z oryginału. Komentarz*, Częstochowa 2012.
- Nolland J., *Luke 9:21-18:34*, Dallas 1993.

- Paciorek A., *Przypowieści Jezusa. Wprowadzenie i objaśnienie*, Częstochowa 2013.
- Pikor W., *Przypowieści Jezusa. Narracyjny klucz lektury*, Kielce 2011.
- Ravasi G., *Trudne miejsca w Ewangelii. Skandalizujące słowa Jezusa*, Kielce 2018.
- Romaniuk K. – Jankowski A. – Stachowiak L., *Komentarz Praktyczny do Nowego Testamentu*, Poznań – Kraków 1999.
- Stein R.H., *Luke*, Nashville 1992.
- Stern D.H., *Komentarz Żydowski do Nowego Testamentu*, Warszawa 2004.

Inne

- Bazyliński S., *Wprowadzenie do stadium Pisma Świętego*, Kielce 2019.
- Hatch E. – Redpath, H.A., *A Concordance to the Septuagint and to Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, Grand Rapids 1998.
- Koehler L. – Baumgartner W. – Stamm J.J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu. I. Słownik hebrajsko-polski א – ט . II. Słownik hebrajsko-polski פ – ת . Słownik aramejsko-polski*, Warszawa 2013.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu, wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995.